

Causale factoren van radicalisering en hun onderlinge samenhang

TINKA VELDHUIS & EDWIN BAKKER*

De moord op Theo van Gogh wakkerde het debat over radicalisering onder moslimjongeren aan. Politici en beleidsmakers staan onder toenemende druk om moslimradicalisering tegen te gaan. Om effectief beleid te ontwikkelen, is inzicht nodig in de causale processen die radicalisering tot stand brengen. De oorzaken van islamitische radicalisering in Europa worden vaak gezocht in externe factoren, zoals het westerse beleid in het Midden-Oosten en de vaak gebrekkige integratie van moslimgemeenschappen in Europese samenlevingen. Dit artikel geeft aan de hand van de literatuur een overzicht van de meest genoemde causale factoren van radicalisering. We betogen dat radicalisering wordt veroorzaakt door een complexe samenhang van oorzaken en katalysatoren. Meer specifiek betogen we dat externe factoren geen directe relatie tot radicalisering hebben, maar dat een interactie met factoren op sociaal en individueel niveau cruciaal is om radicalisering tot stand te brengen. In dit artikel geven we inzicht in de complexiteit waarmee causale factoren van radicalisering met elkaar samenhangen en in onderlinge interactie tot radicalisering leiden.

Inleiding

Sinds de brute moord op Theo van Gogh op 2 november 2004 staat radicalisering onder moslimjongeren volop in de belangstelling. Nederland reageerde geschokt op de terroristische aanslag en op de ontdekking dat het niet ging om een enkele radicale persoon, maar dat tevens sprake was van een netwerk van gewelddadige jonge moslims, in merendeel

ook nog eens van eigen bodem. Politici, beleidsmakers en academici werden geconfronteerd met vragen over het hoe en waarom van dit verschijnsel en over de omvang en het potentiële gevaar van radicalisering. Een deel van de antwoorden op deze vragen had men al voor de moord op Van Gogh kunnen krijgen. Vanaf eind jaren negentig verschenen verschillende publicaties van de BVD /AIVD die er op wezen dat de ra-

* T.M.Veldhuis (BA) is als onderzoeksassistente verbonden aan het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael', Den Haag. Dr. E. Bakker is hoofd van het Clingendael Security & Conflict Program.

dicale islam in Nederland terrein aan het winnen was.¹ Ook bleek uit deze rapporten dat radicalisering onder moslims een *'home-grown'*-dimensie had. In zijn laatste meest recente over moslimradicalisme stelt de Dienst zelfs dat dit verschijnsel onlosmakelijk met de Nederlandse samenleving is verbonden en op langere termijn een substantiële dreiging voor de cohesie en onderlinge solidariteit in de samenleving kan betekenen.² Politici en beleidsmakers staan onder druk om deze dreiging te keren of tenminste te beperken. Om hiertoe een effectief beleid te kunnen voeren is het essentieel om te begrijpen via welke processen radicalisering tot stand komt en welke factoren hierop van invloed zijn.

Factoren of omstandigheden die vaak als oorzaak voor radicalisering worden gezien, zijn onder andere relatieve deprivatie,³ het westerse beleid in het Midden-Oosten,⁴ identiteitsproblematiek,⁵ slechte politieke en economische integratie,⁶ gevoelens van vernedering,⁷ en andere psychologische processen.⁸ Hoewel al deze factoren bijdragen aan radicalisering kunnen ze afzonderlijk niet verklaren wat goed geïntegreerde, hoog opgeleide mensen als de moordenaar van Van Gogh ertoe brengt hun attitudes, gedrag en levenswijze zo drastisch te veranderen dat, in het uiterste geval, extreme vormen van geweld hiervan het resultaat zijn.

In deze bijdrage willen we dit verwarrende fenomeen nader verklaren door duidelijk te maken hoe de factoren radicalisering en radicaal gedrag veroorzaken en pogen we inzicht te bieden in de complexe wijze waarop die causale factoren met elkaar samengehangen. De argumentatie berust op een aantal essentiële aannames.

Ten eerste is radicalisme enerzijds een collectief verschijnsel maar anderzijds ook het product van individueel handelen,⁹ wat impliceert dat we radicalisering van collectieve entiteiten alleen kunnen verklaren wanneer we begrijpen hoe het gedrag van individuen tot stand komt.

Ten tweede is er niet een enkele verklaring voor radicalisering. De hoeveelheid factoren die geacht wordt aan radicalisering bij te dragen is omvangrijk.¹⁰ Deze assumptie impliceert enerzijds dat afzonderlijke factoren ontoereikend zijn om mensen tot radicalisering aan te zetten en anderzijds dat radicalisering alleen het gevolg kan zijn van een complexe interactie tussen factoren.

Ten derde verschillen factoren in de mate waarin zij mensen tot radicalisering aanzetten. Externe factoren zoals politieke, economische en mondiale omstandigheden vormen weliswaar de omgeving waarin mensen zich bewegen, maar zij hebben geen *directe* relatie tot individueel gedrag. Externe factoren leiden pas tot gedrag als er eerst mechanismen op-

treden die zich dicht bij het individu afspelen, namelijk op sociaal en individueel niveau. Naast deze verschillende niveaus dient ook een onderscheid te worden gemaakt tussen *oorzaken* die op langere termijn een grondslag bieden voor radicalisering, en zogeheten *katalysatoren*, die op korte termijn het radicaliseringsproces accelereren. Deze oorzaken en katalysatoren vormen met de drie niveaus (extern, sociaal en individueel) de X- en Y-as van een eenvoudig model waarmee we de verschillende dimensies en aspecten van radicalisering bestuderen (figuur 1). De centrale vraag is nu hoe deze niveaus en typen oorzaken en katalysatoren zich tot elkaar verhou-

den en hoe zij gezamenlijk tot radicalisering leiden. Een belangrijk uitgangspunt hierbij is dat geradicaliseerde personen, algemeen gesproken, normale mensen zijn: ze zijn geen geesteszieke psychopaten.¹¹ Hoewel de meeste factoren naar verwachting op alle vormen van radicalisering hetzelfde effect zullen hebben, richten we ons in deze studie alleen op gevallen van islamitische radicalisering in West-Europa.

Voordat we naar de radicaliserende werking van de causale factoren en hun onderlinge samenhang zullen kijken, dienen allereerst de belangrijkste begrippen te worden afgebakend.

Figuur 1 Categorië van causale factoren van radicalisering

Niveau	Typen oorzaken	Typen katalysatoren
Extern niveau	- politiek - economisch - cultureel	- rekrutering - <i>trigger events</i>
Sociaal niveau	- identificatie - netwerkdynamiek - relatieve deprivatie	- rekrutering - <i>trigger events</i>
Individueel niveau	- psychologische kenmerken - persoonlijke ervaringen - rationaliteit	- rekrutering - <i>trigger events</i>

Radicalisering en rekrutering

Hoewel radicalisering en rekrutering in toenemende mate wetenschappelijk worden onderzocht,

bestaan in de academische wereld geen algemeen geaccepteerde definities van beide begrippen. In de wereld van beleidsmakers doet mede dankzij de druk die op hen

ligt wel een aantal definities de ronde die door meerdere instanties worden gebruikt. Een heldere en veelgebruikte definitie van radicalisering is die van de Europese Commissie uit 2006, die we in deze studie dan ook als werkdefinitie hanteren en die tevens de basis vormt voor onze werkdefinitie van het begrip rekrutering. De Europese Commissie definieert radicalisering als: "The phenomenon of people embracing opinions, views and ideas which could lead to acts of terrorism."¹² Enerzijds benadrukt de Commissie met deze definitie op elegante wijze het voornaamste kenmerk van radicalisering: deze verschilt wezenlijk van terrorisme. Radicalen kunnen een ideologie aanhangen die politieke en fysieke afstand tussen hun eigen en andere sociale groepen propageert zonder echter tot geweld over te gaan. In de treffende bewoording van zelfmoordterrorisme-expert Robert Pape: "Terrorists are simply the members of their societies who are the most optimistic about the usefulness of violence for achieving goals that many, and often most, support."¹³ Tegelijkertijd zijn de twee begrippen onlosmakelijk verbonden in die zin dat terrorisme als de uiterste vorm van radicalisering kan worden beschouwd. In andere woorden: niet iedere radicaal is een terrorist, maar wel iedere terrorist is radicaal.

Gebaseerd op de definitie van

radicalisering van de Europese Commissie wordt de term rekrutering omschreven als: the process of joining a group that embraces opinions, views and ideas which could lead to acts of terrorism. Ten eerste wordt met deze definitie beargumenteerd dat rekrutering een gradueel proces en als zodanig een fundamenteel onderdeel van radicalisering is en dat deze begrippen niet onafhankelijk van elkaar kunnen worden behandeld. RAND-onderzoeker Brian Jenkins refereert zelfs aan radicalisering als "[...] the mental prerequisite to recruitment."¹⁴ De essentiële dynamiek die rekrutering en radicalisering met elkaar verbindt is het moment en proces van aansluiting bij een radicale groepering. Cruciaal hierbij is dat een dergelijke groep niet hoeft te bestaan uit een concrete verzameling interacterende individuen, maar dat tevens aansluiting kan worden gezocht bij een *virtuele* groep, waarbij de bindende factor bestaat uit het gevoel dat groepsleden ideologieën en attitudes gemeen hebben.¹⁵

Ten tweede veronderstelt deze definitie dat aansluiting bij een radicale groep een actieve rol van zowel de wervende groep als het potentiële groepslid vereist. Er bestaat onderscheid tussen 'rekrutering' enerzijds, waarbij de nadruk ligt op de rol van de wervende actor, en 'zelfrekrutering' anderzijds, waarbij potentiële groepsleden actief aansluiting zoeken bij

de relevante groepering.¹⁶ Paradoxaal genoeg zijn deze begrippen, gezien de multilaterale dimensie van rekrutering, tegelijkertijd substantieel verschillend en onderling afhankelijk.

Oorzaken en katalysatoren

Causale factoren worden, zoals figuur 1 laat zien, op twee wijzen gecategoriseerd. Ten eerste wordt onderscheid gemaakt tussen factoren op respectievelijk extern, sociaal en individueel niveau. Deze niveaus verschillen in de mate waarin en de wijze waarop zij tot radicalisering leiden. Meer specifiek wordt verwacht dat externe factoren geen directe relatie met radicalisering hebben, maar dat sociale en individuele factoren hierbij als interveniërende variabelen optreden. Ten tweede worden causale factoren onderverdeeld in oorzaken en katalysatoren, die zich op alle meetniveaus manifesteren en op hun beurt kunnen worden ingedeeld in verschillende dimensies.

De gepresenteerde rangschikking is gebaseerd op de positie die het individu in relatie tot de factoren inneemt. Factoren op *extern* niveau manifesteren zich, zoals de term al doet vermoeden, buiten het individu. Ze bepalen de leefomgeving van het individu en vallen slechts in zeer beperkte mate onder zijn of haar invloed. Externe factoren kunnen verder wor-

den opgedeeld langs politieke, economische en culturele dimensies. Zo is het politieke klimaat voorbeeld van een externe factor. Hoewel burgers binnen democratische rechtsstaten tot op zekere hoogte het politieke systeem kunnen beïnvloeden, is deze invloed uiterst beperkt en spelen politieke situaties zich voornamelijk buiten de macht van het individu af. Hetzelfde geldt voor economische en culturele ontwikkelingen zoals globalisatie en industrialisatie. Dat externe factoren geen directe invloed op individueel gedrag uitoefenen, wordt zichtbaar als we kijken naar de relatie tussen absolute deprivatie en radicalisering. Als armoede een direct effect op radicalisering zou hebben, hoe verklaren we dan dat de overgrote meerderheid van in armoede levende mensen nooit radicaliseert?

Het antwoord moet onder andere worden gezocht in het feit dat *sociale* factoren beïnvloeden hoe het individu op zijn omgeving reageert. Sociale factoren bestaan uit mechanismen die het individu in relatie tot relevante derden plaatsen en reiken zodoende verder dan relaties binnen de sociale groep.

Identificatieprocessen, netwerkdynamiek en relatieve deprivatie zijn voorbeelden van dimensies waarlangs deze sociale factoren kunnen worden onderverdeeld. Het verschil tussen externe en sociale factoren wordt zichtbaar als

we een vergelijking maken tussen *absolute* en *relatieve* deprivatie. Terwijl absolute deprivatie verwijst naar een gebrek aan middelen om te overleven, verwijst relatieve deprivatie naar de positie van het individu in verhouding tot relevante referentiegroepen waarmee hij of zij zich vergelijkt.¹⁷ Een complexe interactie tussen meetniveaus en dimensies is cruciaal voor de intensiteit van de bereidheid tot radicalisering. Sociale factoren spelen een belangrijke interveniërende rol in de relatie tussen externe factoren en radicalisering. Zo zal stigmatisering van de islam in de media, een externe culturele factor, onder moslims waarschijnlijk eerder tot radicalisering leiden dan onder niet-moslims, omdat zij zich minder aangesproken zullen voelen.

Op *individueel* niveau speelt een rol hoe het individu zijn of haar omgeving beleeft. Psychologische kenmerken, persoonlijke ervaringen en rationaliteit zijn voorbeelden van dimensies waarlangs deze individuele factoren kunnen worden ingedeeld. Of mensen radicaliseren kan bijvoorbeeld afhankelijk zijn van hun kennis over en attitudes ten opzichte van de politieke en economische situatie in het land, maar ook van de manier waarop zij omgaan met ingrijpende gebeurtenissen als de dood van een geliefde.

Naast oorzaken zijn, zoals gezegd, ook katalysatoren causale factoren van radicalisering. Katalysatoren

versnellen of katapulteren het radicaliseringsproces maar verschillen van oorzaken in de zin dat ze geen radicaliseringsproces in gang kunnen zetten. Deze factoren zijn derhalve geen *redenen* om te radicaliseren maar beïnvloeden slechts mensen die zich in een later stadium van het radicaliseringsproces bevinden. De twee katalysatoren die in deze context worden onderscheiden zijn respectievelijk *rekrutering* en *trigger events*.

Het dient te worden beklemtoond dat oorzaken en katalysatoren op verschillende manieren categoriseerbaar zijn. Zo zouden de meeste externe factoren, denk bijvoorbeeld aan culturele factoren als de effecten van globalisatie en stigmatisatie, tevens op sociaal, soms zelfs individueel niveau kunnen worden gemeten. Niet alleen zijn de grenzen tussen deze drie meetniveaus vaag, ook de dimensies onderling overlappen sterk. De externe factor 'gebrekkige integratie' kan zich bijvoorbeeld in zowel de politieke, economische als culturele dimensie manifesteren. Zonder te willen beweren dat deze classificatie uitputtend is, zijn we niettemin van mening dat het model op een uitgebreide en overzichtelijke wijze de meest belangrijke factoren die aan radicalisering bijdragen integreert.

Causale factoren op extern niveau

Oorzaken

Politieke oorzaken. Politieke situaties spelen op verschillende wijze een rol in radicalisering. Het politieke systeem schept vrijheden, maar legt ook beperkingen op aan het publieke leven en is als zodanig bepalend voor het gedrag van mensen. In een dictatoriale staat zullen burgers bijvoorbeeld minder politieke beweegruimte hebben dan in een democratische samenleving, waar vrijheid van meningsuiting tot het centrale gedachtegoed behoort.

Meer concreet speelt de politieke positie die personen, als individu of als onderdeel van een groep, innemen in de maatschappij hierbij een rol. Gebrekkige integratie, bijvoorbeeld, wordt vaak als oorzaak van radicalisering gezien omdat het spanningen en conflicten tussen sociale groepen tot gevolg kan hebben. Uit onderzoek blijkt dat moslims over het algemeen niet volledig zijn geïntegreerd in westerse samenlevingen. Het European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUCM) bracht in 2006, mede gebaseerd op interviews met Europese moslims, een rapport uit over discriminatie van moslims in lidstaten van de Europese Unie. Moslims in Europa blijken beperkt te zijn georganiseerd, zijn sterk ondervertegenwoordigd in overheidsinstanties

en moslimorganisaties missen doorgaans draagvlak in de doelgroep.¹⁸

Doordat moslims in het westen vaak niet goed zijn geïntegreerd zijn vrijwel gehele gemeenschappen buitengesloten van actieve deelname in het publieke domein. Hoewel individuen verschillen in de mate waarin ze zich dat zullen aantrekken, kan gebrekkige integratie op individueel niveau leiden tot gevoelens van buitensluiting en afwijzing. In een serie publicaties en met een verscheidenheid aan coauteurs, laten psychologen Baumeister en Twenge zien dat mensen bijzonder sterk op afwijzing kunnen reageren.¹⁹

De kernassumptie van hun werk is dat de behoefte ergens bij te horen een van de meest belangrijke indicatoren van sociaal gedrag is. Inderdaad vonden de onderzoekers dat mensen die door een groep werden afgewezen, erg agressief werden en in sterke mate bereid waren anderen fysieke pijn toe te brengen.²⁰ Deze resultaten suggereren dat gebrekkige integratie in samenwerking met individuele gevoelens van buitensluiting en afwijzing een grondslag kan bieden voor radicaal, gewelddadig gedrag.

Niet alleen op lokaal of nationaal niveau, maar ook op internationaal en mondiaal niveau worden politieke ontwikkelingen vaak als voorname oorzaken van radicalisering aangemerkt. Onder moslims in de gehele wereld lijkt het

gevoel te bestaan dat het Westen een strijd tegen de islam is aangegaan. Bin Laden's rechterhand al-Zawahiri beschuldigt bijvoorbeeld in vrijwel iedere publieke verklaring het Westen ervan een *new crusade* tegen moslims te zijn begonnen.²¹ Uit een in opdracht van de BBC uitgevoerde opiniepeiling onder Britse moslims bleek zelfs dat de meerderheid van hen gelooft dat de *war on terror* feitelijk een oorlog tegen islam is.²²

In het bijzonder lijken de geschillen in het Midden-Oosten en de diplomatieke houding die westerse landen daartegenover aannemen een sterk radicaliserende werking op moslims in het Westen te kunnen uitoefenen. Pape, bijvoorbeeld, bepleit evenals andere auteurs,²³ de visie dat zelfmoordterrorisme wordt veroorzaakt door het beleid van westerse mogendheden in het Midden-Oosten. Volgens Pape gebruiken terroristen in zowel het Westen als het Midden-Oosten zelfmoordaanlagen om westerse overheden tot terugtrekking van de strijdkrachten uit de islamitische wereld te bewegen.

Economische oorzaken. Absolute deprivatie en economische achterstand worden vaak als de broedplaats van radicalisme en terrorisme gezien. Het is echter de vraag in hoeverre een dergelijke causale relatie echt bestaat. Onderzoek heeft aangetoond dat, hoewel het merendeel van de Europese ge-

radicaliseerde moslims afkomstig is uit sociaaleconomisch zwakkere delen van de samenleving, radicale moslims over alle sociaaleconomische klassen zijn verspreid.²⁴

Studies als die van Brock Blomberg, Hess, en Weerapana wijzen op een negatieve relatie tussen de economische situatie in een land, en de mate waarin terrorisme zich voordoet.²⁵ De auteurs beargumenteren dat in tijden van economisch deprivatie de kans op terrorisme afneemt. De afweging om tot terroristisch gedrag over te gaan wordt gebaseerd op een afweging van kosten en baten. Voor economisch gemarginaliseerde groepen, zo beargumenteren de auteurs, kan terrorisme een rationeel en aantrekkelijk gedragsalternatief worden.

Krueger and Malečková daarentegen, publiceerden een veelgeciteerd artikel waarin zij, op basis van opinieonderzoek in de Westelijke Jordaanoever en de Gazastrook, betogen de hypothese dat economische deprivatie de bron van terrorisme is te hebben gefalsificeerd.²⁶ Fysiek geweld tegen de Israëli's werd juist vooral ondersteund door mensen met gemiddeld tot hoog opleidingsniveau. Daarnaast waren ook Hezbollah-strijders, in verhouding tot relevante referentiegroepen, enigszins bovengemiddeld hoog opgeleid. Hoewel de meningen over het bestaan van een causale relatie tussen deprivatie en radicalisering dus verdeeld lijken te zijn, zou

een dergelijke relatie ook geenszins een directe zijn, maar afhankelijk van persoonlijke en omgevingsfactoren. Een directe relatie zou immers iedere arme doen radicaliseren. Het feit dat dit geenszins het geval is, doet vermoeden dat er meer aan de hand moet zijn.

Aangezien absolute deprivatie geen verklaring lijkt te kunnen bieden voor radicalisering, heeft een aantal onderzoekers de aandacht gericht op *relatieve* deprivatie. Omdat relatieve deprivatie een relatie tussen het individu en relevante derden beschrijft, wordt dit effect in dezen beschouwd als een sociale factor en als zodanig later uiteengezet.

Culturele oorzaken. Moslims in Nederland en Europa worden vaak geconfronteerd met discriminatie en stigmatisering van hun religie. Het EUCM concludeert dat "it is evident that Muslims often experience various levels of discrimination and marginalisation in employment, education and housing, and are also victims of negative stereotyping and prejudicial attitudes",²⁷ en dat deze ontwikkelingen aanzienlijke gevolgen hebben voor de integratie en de relatie tussen minderheidsgroepen.

Daarnaast maken globalisering en verwestering frequentere interactie tussen religies en culturen mogelijk en zij vergroten hiermee de kans op interetnische en inter-

culturele conflicten. Omdat globalisering en modernisering niet alleen politieke en economische ontwikkelingen behelzen maar tevens tot culturele en sociale convergentie leiden, worden deze verschijnselen wel als culturele oorzaken van radicalisering beschouwd. Terzake de islam wordt hierbij verondersteld dat globalisering zowel in relatie tot het westen als binnen de moslimgemeenschap tot conflicten kan leiden.

Ten eerste lijkt moslimfundamentalisme samen te hangen met ontwikkelingen die door Benjamin Barber treffend in de term 'McWorld' worden samengevat.²⁸ Volgens Barber heeft globalisering ertoe geleid dat moslims over de gehele wereld dagelijks met de normen, waarden en uitspattingen van westerse modernisering worden geconfronteerd, terwijl veel van deze waarden door de islam en Koran worden afgewezen. Fundamentalistische moslims, waaronder sommige aanhangers van de in Nederland en Europa aanwezige Salafistische stroming, zijn volgens Barber van mening dat de pure islam niet met deze vorm van modernisering te verenigen valt en zij verzetten zich tegen de oprukkende globalisering en modernisering.

Ten tweede wordt vaak betoogd dat modernisering *binnen* de islam bijdraagt tot het ontstaan van hedendaags moslimfundamentalisme. Volgens Olivier Roy, een van de meest vooraanstaande deskun-

digen op het gebied van politieke islam, is door globalisatie de relatie tussen moslims en islam aan veranderingen onderhevig.²⁹ De grenzen tussen het Westen en de islam zijn steeds minder duidelijk definieerbaar. Er heeft een proces van deterritorialisering plaats waardoor religie in afnemende mate aan een specifieke cultuur of territorium is verbonden. Samen met nieuwe vormen van religiositeit ontstaan nieuwe gemeenschappen die zich louter rond religie organiseren. De *ummah* (gemeenschap van gelovigen) wordt zodoende een transnationale, virtuele gemeenschap en is als zodanig aanpasbaar aan zowel westerse als islamitische samenlevingen. Deze 'geglobaliseerde islam' is volgens Roy hoofdzakelijk aantrekkelijk voor jonge moslims van de tweede generatie immigranten, die zich afgewezen en buiten de westerse samenleving gesloten voelen. Niet alleen voorziet deze religie in een identiteit, zij biedt ook een duidelijk gedefinieerde gedragscode en levenswijze. Roy complementeert met deze argumentatie de hypothese, die onder andere door Pape wordt ondersteund, dat radicalisering onder moslims vooral samenhangt met het Midden-Oostenconflict. Roy zoekt de verklaring voor hedendaags moslimfundamentalisme eerder in de verwestering van islamitische maatschappijen. In Roy's argumentatie wordt een pijnlijke ironie duidelijk: de staten

die moslimfundamentalisten verwerpen en verafschuwen zijn exact dezelfde staten die niet alleen hun bestaan rechtvaardigen, maar hen bovendien hebben geschapen.

Katalysatoren

Rekrutering. Rekrutering is een belangrijke potentiële katalysator die zich op extern, sociaal en individueel niveau kan manifesteren. In de eerder genoemde definitie van rekrutering ligt besloten dat aansluiting bij een radicale beweging een actieve rol van zowel de werver als het potentiële groeps-lid vereist.

In navolging van de aanname dat iemand die niet is geradicaliseerd niet gemotiveerd is om zich bij een radicale beweging aan te sluiten, kan rekrutering enkel in een later stadium van het radicaliseringsproces optreden en wordt als zodanig dan ook niet in staat geacht op zich op latent aanwezige radicale gevoelens in te kunnen spelen. Anders gezegd: rekrutering kan radicalisering niet op gang brengen, maar wel *versnellen*.

Hoewel het potentiële lid altijd ook zelf een aandeel in het rekruteringsproces heeft, zal *top-down*-werving van nieuwe groepsleden naar verwachting voornamelijk op extern niveau voorkomen. Gilles Kepel is slechts een van de auteurs die wijzen op de mogelijkheid dat het terreurnetwerk al-Qaeda in Europa nieuwe kandida-

ten voor de anti-westerse jihad rekruteert.³⁰ Dat buitenlandse terreurorganisaties actief in Europa rekruteren wordt geïllustreerd door Muriel Degauque, de Belgische bekeerlinge die in 2005 in Irak een zelfmoordaanslag pleegde. In oktober 2007 startte in België de rechtszaak tegen zes mannen die ervan worden verdacht Muriel en anderen voor een buitenlandse terroristenorganisatie te hebben gerekruteerd.³¹

Ook Marc Sageman wijst er op dat, hoewel aansluiting bij de jihad doorgaans via een *bottom-up*-proces tot stand komt, relaties bij de betreffende radicale beweging onontbeerlijk zijn.³² Zo wilde Hofstadgroeplid Samir Azzouz deelnemen aan de gewelddadige jihad in Tsjetsjenië maar had hij geen relaties in zijn netwerk die hem met radicale organisaties in contact konden brengen en zijn deelname konden faciliteren. Zonder dergelijke contacten slaagde Azzouz er niet eens in Tsjetsjenië te bereiken; hij werd door de Oekraïense grenspolitie opgepakt en naar Nederland teruggestuurd.

Trigger events. Martha Crenshaw onderscheidt in het veelgeciteerde "The causes of terrorism" enerzijds factoren die op langere termijn de grondslag vormen voor terrorisme, zogenoemde *preconditions* of *root causes*.³³ Daarnaast onderscheidt ze factoren die direct voorafgaan aan terroristisch geweld, *precepitants* of *trigger causes*

genoemd. *Trigger events* betreffen onder andere gebeurtenissen die om reactie of wraak roepen, zoals geweld tegen de in-groep, politiegeweld, frauduleuze verkiezingen of provocerende uitspraken van publieke figuren. Het Abu Ghraib-schandaal, waarbij Irakese gevangenen door Amerikaanse militairen werden vernederd en mishandeld, is een karakteristiek voorbeeld van een publieke gebeurtenis die op korte termijn tot boze en gewelddadige reacties (demonstraties) bij moslims leidde. Voor dergelijke *trigger events* geldt, evenals voor rekrutering, dat ze niet als zodanig tot radicalisering aanzetten maar dat ze het radicaliseringsproces wel abrupt kunnen intensiveren.

Concluderend kan worden gesteld dat externe factoren van invloed zijn op de gedragsalternatieven van het individu. Toch dient ook te worden onderstreept dat hun radicaliserende werking feitelijk beperkt is. In hoeverre externe factoren tot radicalisering leiden hangt namelijk af van de mate waarin en de manier waarop er door het individu en zijn directe sociale omgeving op wordt gereageerd. In de volgende paragrafen wordt ingegaan op de rol die sociale factoren in het radicaliseringsproces spelen.

Causale factoren op sociaal niveau

Oorzaken

Identificatieprocessen. Identificatie met sociale groepen is een buitengewoon goede indicator voor menselijk gedrag en is als zodanig waarschijnlijk een van de belangrijkste modererende factoren op sociaal niveau. Hoe we ons gedragen hangt namelijk voor een groot deel af van met wie we ons identificeren.

De sociale identiteitstheorie (Social Identity Theory) stelt dat mensen zichzelf niet zozeer in termen van 'ik' definiëren, maar eerder in termen van 'wij'.³⁴ Dit houdt in dat we ons pas goed voelen over onszelf wanneer we ons goed voelen over de groep. Afhankelijk van de groepen waar we ons mee identificeren, hebben we verschillende sociale identiteiten. Zo identificeren we ons wellicht op basis van geslacht, etnische achtergrond, beroepsgroep, studierichting, of op basis van de voetbalclub die we steunen. Welke identiteit het meest 'saillant' of prominent aanwezig is, is contextueel afhankelijk. Voor een toeschouwer van een voetbalwedstrijd is zijn identiteit als supporter van club X op dat moment belangrijker dan zijn nationale of religieuze identiteit.

De implicaties van het belang van een bevredigende identiteit met betrekking tot radicalisering worden op twee manieren zichtbaar.

Ten eerste kan een identiteitscrisis verstrekkende gevolgen hebben voor het welzijn en gedrag. Een identiteitscrisis kan bijvoorbeeld ontstaan wanneer de groep waar we bij wensen te horen ons niet wil hebben, of wanneer we niet weten met welke groep we ons identificeren. Er wordt vaak betoogd dat veel jonge moslims in Europa met een dergelijke identiteitscrisis kampen. Buijs, Demant en Hamdy, bijvoorbeeld, stellen dat Marokkaanse jongeren in Nederland zich door zowel hun gemeenschap als door de Nederlandse samenleving niet volledig geaccepteerd voelen, waardoor ze een hybride identiteit hebben die door hun directe omgeving niet wordt erkend.³⁵ Daardoor vinden ze een bevredigende identiteit in de *ummah*, die hen met andere moslims verbindt. Naarmate zij meer in deze identiteit investeren en naarmate meer mensen om hen heen deze identiteit aannemen, zal identificatie met de *ummah* in kracht toenemen.

Ten tweede impliceert het belang van een sociale identiteit dat een bedreiging van de groep zal worden gezien als een persoonlijke dreiging.³⁶ Wanneer een saillante identiteit wordt bedreigd reageren mensen vaak door enerzijds de ingroep op te waarderen en anderzijds andere groepen af te wijzen.³⁷ Een bedreiging van hun religieuze identiteit – ongeacht of deze objectief aanwezig is of enkel in de perceptie van de drager

plaatsheeft - zal er zodoende toe leiden dat moslims zich in toenemende mate terugtrekken in een afgebakende, op zichzelf geconcentreerde gemeenschap die geobserveerd raakt door zijn eigen grenzen, een fenomeen dat ook door Roy werd gesignaleerd.³⁸

Bij bedreiging van een sociale identiteit worden andere identiteiten irrelevant. Voor een vrouw die bij een sollicitatie op basis van haar geslacht wordt gediscrimineerd, is het bijvoorbeeld op dat moment waarschijnlijk volstrekt onbelangrijk dat zij zich tevens met Amsterdammers of christenen identificeert. Voor moslims geldt hetzelfde. (Ervaren) discriminatie op religieuze basis of provocerende uitspraken van publieke figuren over de islam zullen er toe leiden dat voor jonge moslims die zich sterk met de *ummah* identificeren, dit de enige relevante identiteit wordt die sterke invloed op hun gedrag uitoefent. Dat zij ook Nederlander of Marokkaan zijn wordt dan onbelangrijk; ze zijn moslim en als moslim voelen zij zich bedreigd.

Naarmate de aandacht door zowel binnen- als buitenwereld sterker op de groepsgrenzen wordt gevestigd, zal de onderlinge binding in de groep toenemen en kan radicaal gedachtegoed zich gemakkelijk verspreiden. Identificatieprocessen hangen zodoende nauw samen met netwerkdynamiek. Het effect daarvan op radicalisering wordt in de volgende paragraaf

behandeld.

Netwerkdynamiek. Dat radicalen zich doorgaands in netwerken van gelijkgestemden bewegen is geen toeval.³⁹ Radicalen worden namelijk, net als andere mensen, in hun doen en laten bijzonder sterk door mensen in hun omgeving beïnvloed.

De aanwezigheid van een charismatisch leider kan bijvoorbeeld verstrekkende gevolgen hebben voor radicalisering en de verspreiding daarvan. De behoefte ergens bij te horen en erkend te worden kan jonge, naar een identiteit zoekende moslims recht in de armen van radicale leiders drijven. Persoonlijke netwerken spelen op verschillende wijzen een essentiële rol in het radicaliseringsproces van jonge moslims.

Ten eerste geldt dat "similarity breeds connection", aldus netwerkspecialisten McPherson, Smith-Lovin en Cook, die uitgebreid onderzoek deden naar de totstandkoming van intermenselijke relaties en netwerken.⁴⁰ Zij betogen dat netwerken niet alleen homogeen zijn wat betreft sociaal-demografische kenmerken - een bevinding die door onderzoek naar terroristennetwerken wordt bevestigd⁴¹ - maar tevens met betrekking tot attitudes en gedrag. Dit fenomeen wordt ook wel *homophily* genoemd en weerspiegelt dat mensen vooral investeren in relaties met mensen die hun meningen en overtuigingen delen.

Soort zoekt soort, simpel gezegd. Daarnaast hebben mensen sterk de neiging om enerzijds het gedrag van anderen te kopiëren en anderzijds groepsleden proberen te bewegen hetzelfde te doen.⁴²

James Coleman stelt dat in netwerken waarin meningen worden gedeeld, normen zullen ontstaan die leiden tot wederzijdse aanmoediging en bestraffing en waarmee op naleving wordt toegezien.⁴³ Normen in netwerken kunnen dermate sterk worden dat ogenschijnlijk irrationeel, toegewijd gedrag het gevolg is. In ruil voor erkenning en gedragsbevestiging, en om bestraffing te voorkomen, kunnen groepsleden tot aanzienlijke opofferingen in staat zijn. Zo speelt de sterke regulerende werking van groepsnormen waarschijnlijk een grote rol in de bereidheid tot zelfmoordterrorisme. Marc Sageman illustreert hoe dergelijke groepsprocessen tot terroristisch gedrag kunnen leiden. Hij stelt dat vriendschapsrelaties essentieel zijn, niet alleen omdat ze verspreiding van radicale meningen en opvattingen vergemakkelijken maar ook door de normregulerende en -bevestigende werking die van dergelijke sterke relaties uitgaat.⁴⁴

Twee 'omgevingen' verdienen in relatie tot netwerken en radicalisering de specifieke aandacht: de rol van Internet en gevangenis. Internet draagt in toenemende mate bij aan radicalisering onder moslimjongeren. Een radicale

groep kan, zoals eerder gezegd, een virtuele beweging zijn waarin mensen die elkaar nooit hebben ontmoet door middel van gedeelde ideologieën en standpunten toch met elkaar zijn verbonden. Het Internet verschaft mensen niet alleen toegang tot grote hoeveelheden radicale documentatie, het bevordert tevens interactiemogelijkheden tussen gelijkgestemde individuen en groepen.⁴⁵ Ook de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding (NCTb) concludeert dat jihadisten op grote schaal radicaal gedachtegoed via Internet verspreiden en dat Internet een sterk ondersteunende rol in het radicaliseringsproces speelt. Hij noemt Internet dan ook de "turbo van de jihadbeweging".⁴⁶

Ook gevangenis is een vruchtbare omgeving voor radicalisering. Voor gevangenen die naar een identiteit zoeken scheidt het gevoel gezamenlijk gemarginaliseerd te zijn en bovendien een gezamenlijke vijand te hebben, een sterke bindende factor. Sociale identificatie met medegevangenen ligt voor de hand; het beperkte aantal interactiemogelijkheden en -partners zal gedetineerden motiveren zich aan te passen aan de standpunten en gedragscodes van anderen. Daarbij spelen radicale imams, die door middel van radicale preken individuen tot radicalisering kunnen aansporen en radicaal gedachtegoed onder gevangenen kunnen verspreiden, een belangrijke rol.⁴⁷

Er is een aantal gevallen bekend waarin detentie een grote rol in het radicaliseringsproces heeft gespeeld. Richard Reid, beter bekend als de 'shoe bomber' die op een vlucht van Parijs naar Miami een bom tot ontploffing trachtte te brengen, lijkt in de gevangenis te zijn geradicaliseerd.⁴⁸ Ook Mohammed Bouyeri, Van Gogh's moordenaar, schijnt in radicale interpretaties van de islam geïnteresseerd geraakt te zijn terwijl hij gedetineerd was.⁴⁹

Relatieve deprivatie. Relatieve deprivatie kan leiden tot gewelddadige, collectieve actie, zelfs bij mensen die niet persoonlijk gedeprimeerd zijn maar reageren op deprivatie in anderen.⁵⁰ Een van de eerste en meest spraakmakende publicaties die de relatie tussen relatieve deprivatie en politieke actie bespreekt is afkomstig van Gurr, die veronderstelt dat "the potential for collective violence varies strongly with the intensity and scope of relative deprivation among members of a collectivity."⁵¹ Ongeacht of in primaire basisbehoeften is voorzien, kan een discrepantie tussen datgene waarop mensen menen recht te hebben en wat ze daadwerkelijk bereiken leiden tot frustratie en rebellie. Davies laat in zijn theorie van de toenemende verwachtingen (Theory of Rising Expectations) zien dat mensen zich niet alleen in relatie tot anderen, maar ook in relatie tot hun eigen verwachtingen

gedeprimeerd kunnen voelen. Volgens Davies overschatten mensen wier levensstandaarden verbeteren, de snelheid waarmee die verbeteringen zichtbaar dienen te worden. Het gat tussen verwachtingen en realiteit roept frustratie op en dit kan leiden tot sociale onrust. Zowel Gurr als Davies baseren hun theoretische opvattingen op de frustratie-agressiehypothese uit de psychologie. Anders dan Gurr beklemtoont Davies dat tevredenheid tot frustratie leidt wanneer niet aan verwachtingen wordt voldaan en dat de factor tijd hierin een cruciale rol speelt.

Katalysatoren

Rekrutering. Op sociaal niveau manifesteert rekrutering zich voornamelijk in de vorm van processen waarbij groepen zich als geheel bij radicale bewegingen proberen aan te sluiten. Sageman illustreert hoe groepen radicale jongeren aansluiting zoeken bij terreurorganisaties om daadwerkelijk aan gewelddadige jihad deel te nemen. Zo beschrijft hij hoe de Hamburgse groep, die medeverantwoordelijk was voor de aanslagen op de Twin Towers in New York, als vriendengroep steeds verder radicaliseerde tot het moment dat ze in twee groepen naar Afghanistan afreisden en zich bij al-Qaeda aansloten.⁵² De meerderheid van de groep werd daadwerkelijk ingezet tijdens de '9/11'-missie.

Trigger events. Netwerken en per-

soonlijke relaties kunnen sterk worden beïnvloed door onverhoeds optredende gebeurtenissen, die zich ook op extern of individueel niveau kunnen manifesteren. Zo kunnen de door Crenshaw geopperde *trigger events*, zoals confronterende uitspraken van politici, van invloed zijn op sociale contexten doordat ze bijvoorbeeld in groepsdiscussies worden besproken. Het optreden van verstoringen in radicale netwerken kan tevens een katapulterende werking op radicalisering uitoefenen, wanneer bijvoorbeeld groepsleden worden gearresteerd of worden geconfronteerd met discriminatie.

Causale factoren op individueel niveau

Oorzaken

Psychologische kenmerken. Hoewel lang werd gedacht dat radicalen geestelijk gestoord of minstens ernstig in de war moesten zijn, concluderen wetenschappers steeds vaker dat radicalen, zelfs terroristen, alles behalve abnormaal zijn.⁵³ Er is geen sociaal-demografisch of psychologisch profiel op te maken dat iedere radicaal past. Daardoor is het identificeren van potentiële radicalen bijzonder ingewikkeld.

Victoroff publiceerde een overzicht van sociologische en psychologische theorieën over radicaal gedrag en gaf hierbij een overzicht

van psychologische kenmerken, voor een belangrijk deel cultureel bepaald, waarop radicalen wellicht van elkaar en andere radicalen kunnen worden onderscheiden. Zo zijn sommige mensen simpelweg agressiever, a-socialer en racistischer ingesteld dan anderen. Radicalen zijn, volgens Victoroff, mogelijk narcissistischer, en mogelijk extra gevoelig voor vernedering, onderdrukking en charismatisch leiderschap. Ze zijn wellicht tevens depressief, angstig, impulsief en conflictzoekend. Feit is echter dat onderzoek niet heeft aangetoond dat radicalen daadwerkelijk aan deze omschrijvingen voldoen.⁵⁴ Men moet derhalve aannemen dat radicalen niet wezenlijk verschillen van andere mensen.

Persoonlijke ervaringen. Beslissingen die mensen gedurende hun leven nemen zijn grotendeels gebaseerd op persoonlijke ervaringen. Vaak wordt gesuggereerd dat ingrijpende gebeurtenissen een voedingsbodem voor radicalisering kunnen leggen. Zo wordt regelmatig beweerd dat radicalisme en terrorisme uitkomsten zijn van een traumatische jeugd.⁵⁵ DeMause doet zelfs de ongenueerde uitspraak dat de oorzaak van terrorisme niet moet worden gezocht "in this or that American foreign policy error, but in the extremely abusive families of the terrorists".⁵⁶

Persoonlijke ervaringen zouden

kunnen worden opgesplitst in twee categorieën: cognitieve en emotionele ervaringen. Cognitief refereert aan gedachten en kennis en zodoende aan de manier waarop mensen hun omgeving verwerken, terwijl emoties snel, ongecontroleerd en automatisch worden geactiveerd.

In 2006 publiceerden de Nederlandse psychologen Meertens, Prins en Doosje een uitgebreide toepassing van bestaande psychologische theorieën op radicaal gedrag.⁵⁷ De auteurs verklaren aan de hand van normale, voorspelbare processen rond macht en normatieve groepsdruk hoe 'normale' mensen tot abnormaal gedrag overgaan. Een van de theorieën die de auteurs op radicalisering toepassen is Festinger's cognitieve dissonantietheorie.⁵⁸

Cognitieve dissonantie refereert aan een psychologisch mechanisme dat in werking treedt wanneer het gedrag van mensen strijdig is met hun attitudes en overtuigingen. Een van de kenmerkende reacties op cognitieve dissonantie is dat mensen in toenemende mate gaan geloven wat ze zeggen. Hoe vaker mensen zich radicaler uitlaten dan hun werkelijke standpunten rechtvaardigen, des te meer zullen zij achter hun radicale uitspraken gaan staan. Daarnaast gaan mensen in reactie op cognitieve dissonantie vaak de geleverde inspanning voor het gedrag rechtvaardigen. Dit houdt in dat radicalen, naarmate ze meer in het

radicaliseringsproces hebben geïnvesteerd, sterker gaan geloven dat deze inspanningen het leveren waard waren. Het feit dat, zoals Roy expliciet aangeeft, moslims tegenwoordig steeds meer moeten investeren om hun loyaliteit aan de religieuze gemeenschap te bewijzen, duidt erop dat cognitieve dissonantie een aanzienlijke rol in de totstandkoming van radicalisering kan spelen.⁵⁹

Naast cognitieve kunnen ook emotionele ervaringen tot radicalisering aanzetten. Sarraj bijvoorbeeld suggereert dat een combinatie van schuldgevoel, schaamte en wraaklust de voornaamste oorzaak van terroristisch gedrag is.⁶⁰ Daarnaast wordt vaak gesuggereerd dat moslims zich in groten getale vernederd voelen.⁶¹ In zijn 'Declaration of War', waarvan delen op CNN en Al-Jazeera werden uitgezonden, gebruikt Osama bin Laden de term 'vernedering' herhaaldelijk en stelt dat "death is better than life in humiliation". Dergelijke uitspraken waarschuwen ons, indien we aannemen dat mensen die zich vernederd voelen op zoek gaan naar mogelijkheden om hun waardigheid en eer te herstellen, dat gevoelens van vernedering en soortgelijke emoties een aanzienlijk aandeel opeisen in de huidige dreiging van radicalisering.

Rationaliteit. Individuen kunnen om verschillende redenen geïnspireerd raken door radicaal gedach-

tegoed. Sommigen sluiten zich aan bij radicale bewegingen uit ideologische of politieke overtuiging, terwijl anderen eenvoudig door avontuur worden aangetrokken of een sociale identiteit zoeken. Evenals er geen algemeen toepasbaar profiel van een radicaal bestaat, zijn ook de motivaties op basis waarvan mensen tot radicalisering overgaan per persoon uniek. De vraag rijst of radicalisering een rationele keuze kan zijn (waarbij wordt aangenomen dat actoren op basis van volledige informatie beslissingen nemen die het meest profijtelijk voor hen zijn).

Martha Crenshaw past rationele keuzetheorieën toe op radicalisme en terrorisme.⁶² Zij stelt dat de beslissing om tot terrorisme over te gaan inderdaad een rationele politieke keuze is die wordt ingegeven door psychologische en strategische overwegingen. Hier dient echter opnieuw te worden benadrukt dat terrorisme en radicalisering twee verschillende zaken zijn. Terrorisme, ongeacht de mate van succes, kan worden beschouwd als een middel dat kan worden ingezet om bepaalde politieke doelen te bereiken. Participatie in terrorisme vereist als zodanig een actieve, bewuste keuze, waarvan in radicaliseringsprocessen niet of nauwelijks aantoonbaar sprake is. Integendeel, radicalisering is voornamelijk een geestestoestand die verschuivende attitudes en gedrag met zich

meebrengt en als zodanig een minder duidelijk gespecificeerde doelstelling vervult. Ofschoon rationele benaderingen dus een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan ons begrip over hoe en waarom mensen tot terrorisme overgaan, kunnen ze niet voorzien in een verklaring voor radicalisering.

Katalysatoren

Rekrutering. Gevangenis en moskeeën en koffiehuizen, veelgenoemde wervingsplaatsen zijn waar rekruteurs van radicale bewegingen nieuwe leden zoeken. Toch manifesteert rekrutering op individueel niveau zich voornamelijk als 'self-enlistment.'⁶³ Internet stelt mensen in staat zichzelf te rekruteren en hun radicale standpunten via chat rooms en andere fora ongehindert te verspreiden. Als zodanig wordt op individueel niveau duidelijk hoe doelgroepen zichzelf of anderen via Internet kunnen rekruteren die anders moeilijk bij een radicale beweging aansluiting hadden kunnen vinden, zoals verlegen of gematigde moslims, en vrouwen.⁶⁴

Trigger events. Ingrijpende of schokkende gebeurtenissen in de persoonlijke levenssfeer kunnen radicaliseringsprocessen abrupt accelereren. Een traumatische gebeurtenis, zoals het plotselinge overlijden van een partner of

slachtoffer worden van een verkeersongeval of fysiek geweld, kan mensen aansporen hun radicale attitudes en levenswijze te intensiveren.

De manier waarop mensen met *trigger events* omgaan is bepalend voor de mate waarin dergelijke omstandigheden tot versnelling van het radicaliseringsproces leiden. Iemand die zich sterk geprovoceerd voelt door uitspraken van een publieke figuur zullen immers sterker reageren dan mensen die makkelijker in staat zijn confronterende uitspraken te nuanceren. Het moge duidelijk zijn dat *trigger events* talrijk en individueel afhankelijk zijn.

Conclusie

In dit betoog hebben we de oorzaken en katalysatoren van radicalisering beschreven. Concluderend kan worden gesteld dat radicalisering een complex fenomeen is en dat de oorzaak minstens zo complex is. Wanneer we willen begrijpen waarom sommige jonge, goed geïntegreerde moslims in Europa radicaliseren en uiteindelijk zelfs het gebruik van fysiek geweld niet schuwen, zullen we moeten onderkennen dat geen van de hierboven genoemde mogelijke causale factoren afzonderlijk afdoende is om dit gedrag te veroorzaken. Daarnaast kan worden gesteld dat zowel onderzoekers als beleidsmakers de oorzaak van radicalise-

ring in te hoge mate hebben gezocht in het effect van externe factoren op radicalisering. Ook al lijken externe factoren, zoals het beleid van westerse mogendheden in het Midden-Oosten en gebrekkige integratie van moslingemeenschappen in Europa, een voorname inspiratie voor islamitische radicalisering te zijn, de radicaliserende werking van deze factoren moet niet worden overschat. Alleen in een complexe, niveau-overschrijdende interactie kunnen causale factoren tot radicalisering leiden. Externe factoren vormen en beperken de leefomgeving van het individu maar hebben geen directe relatie tot zijn of haar gedrag.

In dit artikel betogen wij dat radicalisering in wezen een individuele omstandigheid is die hoofdzakelijk voortkomt uit een combinatie van sociale en individuele factoren. Met andere woorden: radicalisering wordt primair veroorzaakt door processen waar het individu direct mee gemoeid is. Naast psychologische en persoonlijke kenmerken lijkt ook de (gepercipieerde) positie die het individu ten opzichte van relevante derden inneemt direct bepalend voor zijn of haar gedrag.

De ingewikkelde, multidimensionale aard van de oorzaken van radicalisering vraagt om wetenschappelijk onderzoek dat zich primair richt op de onderliggende mechanismen die individueel, radicaal gedrag tot stand brengen.

Onder welke omstandigheden worden individuen bereid tot een dermate drastische verschuiving van hun attitudes en leefwijze? Concreet kan worden gesteld dat onderzoek noodzakelijk is waarin het individu en zijn of haar directe omgeving centraal staan. Specifiek zou moeten worden onderzocht welke rol sociale identificatie speelt bij de totstandkoming van radicalisering. Deze sociale factor lijkt in vrijwel iedere relatie tussen externe factoren en radicalisering een modererende rol te spelen. Zo is de mate waarin mensen zich met de relevante groepering identificeren bepalend voor de mate waarin zij beïnvloed worden door politieke, economische en culturele omstandigheden. Het lijkt bijvoorbeeld niet voor de hand te liggen dat een welvarende blanke Europeaan radicaliseert op basis van de absolute deprivatie die hij in een Afghaanse moslim waarneemt. Voor een welvarende, westerse moslim die zich sterk met arme Afghaanse moslims verbonden voelt, kan het zien van dergelijk leed echter een pijnlijke, provocerende gewaarwording zijn. Met andere woorden: niet de objectieve context is relevant, het is de perceptie waar het om draait. Om meer inzicht in deze verhouding te krijgen is het van belang de complexe interacties tussen verschillende niveaus en dimensies waarop causale factoren van radicalisering zich manifesteren beter in kaart te

brenge.

Twee veelgenoemde externe causale factoren van radicalisering zijn het westerse beleid in het Midden Oosten en gebrekkige integratie van moslingemeenschappen in Europa. Onderzoek zou moeten vaststellen hoe deze factoren met andere oorzaken samenhangen en op welke manier zij tot radicalisering leiden. Twee voorbeelden van toetsbare hypothesen kunnen uit de bovengenoemde discussie over de complexe interactie tussen factoren worden afgeleid. De eerste hypothese luidt dat de relatie tussen het westerse buitenlandbeleid en radicalisering wordt geïntervenieerd door sociale identificatieprocessen en dat naarmate mensen zich sterker met de relevante groepering identificeren, het radicaliserende effect van westerse interventie in conflicten waar moslims bij betrokken zijn, sterker is. De tweede hypothese stelt dat het feit dat moslims in het westen vaak niet goed geïntegreerd zijn, op individueel niveau gevoelens van buitensluiting en afwijzing kan veroorzaken. Op hun beurt kunnen deze gevoelens tot radicalisering leiden.

Wetenschappelijk onderzoek hiervan zou mogelijk uitwijzen dat, hoewel radicale moslims als Mohammed Sidique Khan en Mohammed Bouyeri frequent verwijzen naar externe factoren als prominente inspiraties voor hun radicale gedrag, deze factoren geen directe oorzaak van radicalisering

zijn. De feitelijke oorzaken zullen waarschijnlijk dichter bij het individu moeten worden gezocht. Voordat we effectief beleid kunnen ontwikkelen waarmee radica-

lisering kan worden tegengegaan, zullen we eerst moeten begrijpen via welke processen radicalisering tot stand komt.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld: BVD (1998), *De politieke Islam in Nederland*, Den Haag: BVD; AIVD (2002), *Rekrutering in Nederland voor de jihad: van incident naar trend*, Den Haag: AIVD; AIVD (2004a) *Van dawa tot jihad: de diverse dreigingen van de radicale islam tegen de democratische rechtsorde*, Den Haag: AIVD.
2. AIVD (2007), *Radicale dawa in verandering: de opkomst van islamitisch neoradicalisme in Nederland*, Den Haag: AIVD.
3. Gurr, T. (1970), *Why Men Rebel*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
4. Pape, R.A. (2006), Suicide terrorism and democracy. What we've learned since 9/11, *Policy Analysis*, 582, 1-18.
5. Choudhury, T. (2007), *The Role of Muslim Identity Politics in Radicalisation (A Study in Progress)*, London: Department for Communities and Local Government.
6. Buijs, F.J., F. Demant & A. Hamdy (2006), *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*, Amsterdam: Amsterdam University Press.
7. Stern, J. (2003), *Terror in the Name of God: Why Religious Militants Kill*, New York: Ecco [Stern, J. (2004), *Terreur in naam van God: waarom religieuze extremisten doden*, Antwerpen: Manteau/Utrecht: Spectrum]; Stern, J. (1999), *The Ultimate Terror-*
- ists*, Cambridge: Harvard University Press.
8. Voor een overzicht zie: Victoroff, J. (2005), The mind of the terrorist. A review and critique of psychological approaches, *The Journal of Conflict Resolution*, 49, 1, 3-42.
9. Voor uitgebreidere uitwerkingen van dit 'methodologisch individualisme' zie bijvoorbeeld: Boudon R. (1981), *The Logic of Social Action: An Introduction to Sociological Analysis*, London: Routledge & Kegan Paul; Coleman. J.S. (1990), *Foundations of Social Theory*, Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.
10. Voor overzichten zie: Borum, R. (2004), *Psychology of Terrorism*, Tampa: University of South Florida; Sloodman, M. & J. Tillie (2006), *Processen van radicalisering: waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*, Amsterdam: Instituut voor Migratie- en Etnische Studies, Universiteit van Amsterdam; Victoroff (2005).
11. Zie bijvoorbeeld: Reich W. (ed.) (1998), *Origins of Terrorism: Psychologies, Ideologies, Theologies, States of Mind*, Washington: Woodrow Wilson Center Press.
12. European Commission (2006), *Terrorist Recruitment: A Commission's Communication addressing the factors contributing to violent radicalisation*, MEMO/05/329.
13. Pape (2006), p. 8.

14. Jenkins, B.M. (2007), 'Building an army of believers. Jihadist radicalisation and recruitment', Testimony presented before the House Homeland Security Committee, Subcommittee on Intelligence, Information Sharing and Terrorism Risk Assessment on April 5, 2007.
15. Zie bijvoorbeeld: *International Herald Tribune*, 11 November 2005 (P. Mandaville: Toward a virtual Caliphate).
16. Zie bijvoorbeeld: Sageman, M. (2004), *Understanding Terror Networks*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press; Bakker, E. (2006), *Jihadi Terrorists in Europe, Their Characteristics and the Circumstances in Which They Joined the Jihad: An Exploratory Study*, The Hague: Clingendael Institute.
17. Gurr (1970).
18. European Monitoring Centre on Racism and Xenophobia (EUCM) (2006), *Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia*, Austria: Printer Manz Cross-media.
19. Baumeister, R.F. & Leary, M.R. (1995), The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation, *Psychological Bulletin*, 117, 3, 497-529.
20. Twenge, J.M., R.F. Baumeister, D.M. Tice & T.S. Stucke (2001), If you can't join them, beat them: Effects of social exclusion on aggressive behavior, *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 6, 1058-1069.
21. Zie bijvoorbeeld: CNN, 21 February 2005 (New al-Zawahiri tape lashes U.S. policy), op: www.edition.cnn.com.
22. bbc News, 23 December 2003 (Why Muslims mistrust Blair on terror), op: www.news.bbc.co.uk.
23. AIVD (2004b), *Jaarverslag 2004*, Den Haag: AIVD; Kepel, G. (2004), *The War for Muslim Minds: Islam and the West*, Cambridge: Harvard University Press; Pape (2006).
24. Sageman (2004); Bakker (2006).
25. Brock Blomberg, S., G.D. Hess & A. Weerapana (2004a), Economic conditions and terrorism, *European Journal of Political Economy*, 20, 2, 463-478; Brock Blomberg, S., G.D. Hess & A. Weerapana (2004b), An economic model of terrorism, *Conflict Management & Peace Science*, 21, 1, 17-28.
26. Krueger, A & J. Maleckova (2003), Education, poverty and terrorism: Is there a causal connection?, *Journal of Economic Perspectives*, 17, 4, 119-144.
27. EUCM (2006), p. 110.
28. Barber, B.R. (1995), *Jihad vs. McWorld: Terrorism's Challenge to Democracy*, New York: Ballantine Books [Barber, B.R. (2002), *Jihad vs. McWorld: terrorisme en globalisering als bedreigingen voor de democratie*, Rotterdam: Lemniscaat].
29. Roy, O. (1994), *The Failure of Political Islam*, Cambridge: Harvard University Press; Roy, O. (2004) *Globalised Islam: The Search for a New Ummah*, New York: Columbia University Press.
30. AIVD (2002, 2004); Kepel (2004); Taamby, M. (2005), *Recruitment of Islamist Terrorists in Europe: Trends and Perspectives*. Aarhus: University of Aarhus, Centre for Cultural Research.
31. Reuters, 15 October 2007 (Suicide bomber recruitment trial starts in Belgium), www.reuters.com.
32. Sageman (2004).
33. Crenshaw, M. (1981), The causes of terrorism, *Comparative Politics*, 13, 4, 379-399.

34. Zie bijvoorbeeld: Tajfel, H., & J.C. Turner (1979), An integrative theory of intergroup conflict, in: W.G. Austin & S. Worchel (eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, Monterey: Brooks/Cole, 33-47; Ellemers, N., R. Spears & B. Doosje (2002), Self and social identity, *Annual Review of Psychology*, 53, 161-186.
35. Buijs *et al.* (2006).
36. Smith, E.R. (1993), Social identity and social emotions: toward new conceptualizations of prejudice, in: D.M. Mackie & D.L. Hamilton (eds.), *Affect, Cognition, and Stereotyping: Interactive Processes in Group Perception*, Oxford: Blackwell, 183-196.
37. Zie respectievelijk: Smurda, J.D., M.A. Wittig, & G. Gokalp (2006), Effects of threat to a valued social identity on implicit self-esteem and discrimination, *Group Processes & Intergroup Relations*, 9, 2, 181-197; Tajfel & Turner (1979).
38. Roy (2004).
39. Sageman (2004); Bakker (2006).
40. McPherson, M., L. Smith-Lovin & J.M. Cook (2001), Birds of a feather: homophily in social networks, *Annual Review of Sociology*, 27, 1, 415-439.
41. Zie bijvoorbeeld Sageman (2004); Bakker (2006).
42. Festinger, L., S. Schachter & K. Back (1950), *Social Pressures in Informal Groups*, New York: Harper.
43. Coleman (1990).
44. Sageman (2004).
45. Mandaville, P. (1999), Digital Islam. Changing boundaries of religious knowledge? *International Institute for the Study of Islam in the Modern World (ISIM Newsletter)*, 2, 1 & 23; Anderson, J. (2000), The Internet and Islam's new interpreters, in: D. Eickelman & J. Anderson (2000), *New Media in the Muslim World: The Emerging Public Sphere*, Bloomington: Indiana University Press, 41-57.
46. NCTb (2006), *Jihadisten en het Internet*, Den Haag: Deltahage, p. 92.
47. Van Duyn, D. (2006), *Congressional Testimony*, Statement of Federal Bureau of Investigation before the Senate Committee on Homeland Security and Governmental Affairs and Related Agencies on September 19.
48. Zie bijvoorbeeld Rupp, E. & C.W. Erickson (2006), 'Prisons, radical Islam's new recruiting ground? Patterns of recruitment in US, and comparison with the UK, Spain and France', Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Town & Country Resort and Convention Center, San Diego, California.
49. Benschop, A. (2005), Chronicle of a political murder foretold, 'Jihad in the Netherlands', *www.sociosite.org*.
50. Runciman, W.R. (1966), *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*, London: Routledge; Tiraboschi, M. & A. Maass (1998), Reactions to perceived deprivation in in-group and out-group: A cross-cultural comparison, *European Journal of Social Psychology*, 28, 403-421.
51. Gurr (1970), p. 24.
52. Sageman (2004).
53. Reich (1998).
54. Zie bijvoorbeeld: Sageman (2004); Bakker (2006).
55. Akhtar, S. (1999), The psychodynamic dimension of terrorism, *Psychiatric Annals*, 29, 6, 350-355.
56. DeMause, L. (2002), The childhood origins of terrorism, *Journal of Psychohistory*, 29, 4, p 340.
57. Meertens, R.W., Y.R.A. Prins & B.

- Doosje (2006), *In iedereen schuilt een terrorist*, Schiedam: Scriptom Psychologie.
58. Festinger, L. (1957), *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford: Stanford University Press.
59. Roy (2004)
60. Sarraj, E. (2002), Why we blow ourselves up, *Time Magazine*, 159, 14, 35-42.
61. Stern (1999; 2003); Juergensmeyer, M. (2000), *Terror in the Mind of God*, Berkeley: University of California Press.
62. Crenshaw (1981).
63. Sageman (2004).
64. Groen, J. & A. Kranenberg (2006), *Strijders van Allah*, Amsterdam: Meulenhoff.